

مهارت نوشتن و روشها و شیوه‌های تدریس آن در دوره دبستان (حرف‌نویسی، کلمه‌نویسی، جمله‌نویسی، املا و انشا)

مطالب این فصل به بررسی ماهیت نوشتن و انواع آن و روشهای تدریس آنها اختصاص دارد. خوانندگان در آغاز با ماهیت نوشتن و مراحل یادگیری آن آشنا می‌شوند، سپس مطالبی درباره روشهای تدریس حرف‌نویسی، کلمه‌نویسی و املا خواهد آمد. در قسمت سوم این فصل خوانندگان روش تدریس کلمه‌سازی و جمله‌نویسی را مطالعه می‌کنند و در نهایت با روشهای تدریس انشا (نگارش فعال) آشنا خواهند شد.

(۱- کشف محتوا (۲- سازماندهی و بازنگری (۳- بازنگری (۴- بازنگری (۵- بازنگری)

۱-۶ مباحث کلی درباره نوشتن

یک دیدگاه مشترک درباره نوشتن این است که نوشتن برقراری ارتباط و انتقال اطلاعات و عقاید از طریق نظامی از نشانه‌های مکتوب است. اما البته این تعریف، به ماهیت وجودی نوشتار توجهی ندارد و فقط ناظر بر نقش آن است. اگر به کوششهای خودمان هنگام نوشتن توجه کنیم خواهیم دید نوشتن شامل مراحل زیر است:^۱

۱. کشف چیزی که می‌خواهیم از طریق نوشتار بیان کنیم (انتخاب پیام)؛

۲. تنظیم و سازماندهی پیام (در قالب زبان)؛

۳. روی کاغذ آوردن پیام؛

۴. بازبینی^۲ و انجام اصلاحات لازم؛

۵. ارائه نهایی (به صورت مناسب) به خواننده.

1. Wray, David & Jane Medwell (1995), pp. 117-123.

2. revising

البته این مراحل، جدا از کارهایی همچون آماده کردن قلم، استارتهای ناقص و دیگر فعالیتهای گوناگونی است که برای برخی نویسندگان لازمند. در واقع امر نوشتن یک آفرینش و خلاقیت تام است که در یک طرف آن خلق افکار و اندیشهها و در طرف دیگر خلق و نظم بخشی این اندیشهها در قالبهای زبانی مورد نظر قرار دارد.

مراحل یادگیری نوشتن. یادگیری نوشتن شامل مراحل زیر است:

۱. توانایی نوشتن حروف الفبا (حرف نویسی) و دانش ترکیب صحیح حروف

(کلمه نویسی)؛

۲. توانایی نوشتن صحیح عناصر زبانی از حفظ (املا نویسی)؛

۳. توانایی ساخت کلمه (کلمه سازی)؛

۴. مهارت بیان پیام از طریق جملات: الف) جمله نویسی؛ ب) متن نویسی (انشا).

معیارهای اولیه آموزش نوشتن.

- روش آموزش نوشتن را به عنوان برنامه درسی با نوعی مقدمه بر خط

شروع کند.

- ضرورتی ندارد که تمامی حروف الفبای زبان را یکباره تدریس کنیم. بلکه هر

بار چند حرف کفایت می کند.

- مقدار معینی تمرینات عضلانی در مقدمه کار ضروری است تا شاگرد قادر

شود عضلات دست را کنترل کند. تکنیکهای متعددی وجود دارد که عضلات کوچک

دست را آماده می کند تا به حروف الفبا شکل بدهد. این تکنیکها با کشیدن خط

راست، دایره و منحنی شروع می شود. بعضی روشها کار را با کشیدن خط بزرگ آغاز

می کنند و بتدریج به کوچک کردن آن می پردازند تا اینکه به اندازه معمول حرف مورد

نظر درآید.^۱

وقتی دانش آموز بتواند به حروف شکل بدهد باید یاد بگیرد کدام حرف را

برای کدام آوا و کدام کلمه به کار برد؛ در این مرحله که کلمه نویسی نام دارد، با

تمرینات گوناگون، دانش آموزان را با دانش ترکیب صحیح حروف آشنا می کنیم. در

مرحله بعد با استفاده از توصیفی که از ساخت جمله های زبان در دست داریم به ارائه

تمریناتی جهت مسلط شدن دانش آموزان بر جمله نویسی می پردازیم و در نهایت مرحله

آموزش و نوشتن فعال (انشا) فرامی‌رسد که این امر چنان پیچیده است که می‌توان گفت تاکنون روش مدون و همگان پسندی برای آن تثبیت نشده است. در ادامه مطالب به مسائل مربوط به آموزش زبان نوشتاری، یعنی حرف‌نویسی، کلمه‌سازی، جمله‌سازی و انشا خواهیم پرداخت.

با توجه به مراحل یادگیری نوشتن، ما در این کتاب مراحل آموزش نوشتن را به صورت زیر رده‌بندی می‌کنیم:

۱. آموزش نوشتن غیرفعال — رونیسی
۲. آموزش نوشتن نیمه‌فعال — املا
۳. آموزش نوشتن فعال پایه یک — کلمه‌سازی
۴. آموزش نوشتن فعال پایه دو — جمله‌سازی
۵. آموزش نوشتن فعال (خلاق) — انشا و انواع آن

بنابراین با توجه به پنج مرحله یادگیری نوشتن، اهداف برنامه آموزش این مهارت در دوره دبستان را در جدول زیر خلاصه کرده‌ایم:

اول دوم سوم چهارم پنجم

					آشنایی دانش‌آموزان با شیوه‌های نگارش حروف الفبا
+	+	+	+	+	و ترکیب آنها در ساخت نوشتاری کلمات — رونیسی
					آشنایی دانش‌آموزان با املاهای صحیح کلمات و جمله‌های فارسی
+	+	+	+	+	— املا
					آشنایی دانش‌آموزان با قواعد ساخت صوری و معنایی واژه‌ها
+	+	+	+	-	— کلمه‌سازی
					آشنایی دانش‌آموزان با قواعد ساخت جمله‌های فارسی
+	+	+	+	-	— جمله‌سازی
					آشنایی دانش‌آموزان با قواعد ترکیب جمله‌ها و ساخت متن
					— متن‌سازی
					توصیف هستیها و اشیای مختلف
(+)	(+)	(+)	-	-	— توصیف‌نگاری
					توصیف وقایع و حوادث مختلف
(+)	(+)	-	-	-	— واقعه‌نگاری و خاطره‌نویسی
(+)	-	-	-	-	— نامه‌نگاری
					نگارش انواع نامه

۲-۶ آموزش رونویسی

اولین هدف آموزش نوشتن غیرفعال در پایه اول دبستان این است که دانش‌آموزان بتوانند کلیه حروف الفبای فارسی و حرف‌گونه‌های^۱ آنها را به شکل صحیح نوشته، سپس شکل صحیح کلمات و جمله‌ها را با توجه به اشکال آنها در کتاب درسی خود تقلید نمایند. به فرایند تقلید از اشکال نوشتاری «رونویسی» می‌گوییم.

نماینده به فرایند تقلید از اشکال نوشتاری «رونویسی» می‌گوییم. **مرحله اول. شناخت و تولید اشکال مشابه حروف.** این مرحله با توجه به مدل‌هایی که شبیه حروف الفبا هستند آغاز می‌شود. این اشکال در زیرنویس لوحه‌های آمادگی، مسائل زیر را می‌آموزند:

- نوشتن از راست به چپ: جهت کلی خط فارسی و اشکالی مثل ب، پ، ک؛

- نوشتن از بالا به پایین: اشکالی مثل الف و م؛

- نوشتن از پایین به بالا: شکل الف در حالت اتصال، مثل با؛

- نوشتن حروف دارای انحنا یا نیم‌دایره: اشکالی مثل ج، د، ل؛

- نوشتن حروف مورب از بالا به پایین: اشکالی مثل ر، ز؛

- نوشتن نقطه و سرکش.

مرحله دوم. شناخت و تولید حروف الفبای فارسی. پس از کسب آمادگی نوشتن،

دانش‌آموزان در هر درس با یکی از حروف الفبای فارسی و حرف‌گونه‌های آن آشنا می‌شوند و علاوه بر تلفظ آنها باید شکل صحیح نوشتن آنها را نیز بیاموزند. در این مرحله می‌توان از تمرینات زیر سود برد:

۱. رونویسی با تقلید از حروف موجود در کتاب یا تخته‌سیاه،

۲. مشخص کردن حروف در کلمات داده شده،

مثال: ص، ص ← خروس، صابون، ضامن

۳. تشخیص اختلاف حروف سازنده کلمات،

مثال: سار، تار، کار / میخ، میز، مین

۴. تشخیص اشتراک حروف سازنده کلمات،

مثال: مادر، میوه، مغز

۱. درباره حروف الفبا و حرف‌گونه‌های نظام نوشتاری در فصل سوم و پنجم به طور مشروح توضیح داده شده است.

۵. تشخیص تعداد حروف سازنده کلمات،

مثال: شهر: سه حرف زرنگ: چهار حرف

۶. تشخیص تعداد نقطه‌های حروف سازنده کلمات،

مثال: بابا: دو نقطه کیف: سه نقطه مادر: بدون نقطه

۷. تشخیص اختلاف تعداد و جای نقطه در حروف شبیه به هم،

مثال: ج، خ، چ، ح / ب، پ، ت، ث

۸. تشخیص تعداد دندان‌های حروف،

مثال: سار، بار، صابون

۹. تشخیص روابط حرف - آوا،

مثال: کلماتی که حرف «ی» در آنها صدای «آ» می‌دهد جدا کنید.

تهرانی، مردی، مرتضی، ایرانی، موسی ^{حسی} ^{مسیحا}

۱۰. تشخیص حرف در بافت کلمات،

مثال: کلماتی که حروف «ز، ظ و ض» در آنها به کار رفته است جدا کنید.

بهروز، ظاهر، طاهر، صابون، مریض، خاص، مسرور

۱۱. تشخیص اتصال یا عدم اتصال حروف در ساخت کلمات،

مثال: کلماتی را که هیچ کدام از حرفهایشان به هم نچسبیده‌اند مشخص کنید. ^{آوا}

روز، ایران، دریا، دارو

۱۲. کلمه‌نویسی با حرف داده شده،

مثال: با حرف «ل» دو کلمه بسازید.

۳-۶ آموزش املا ^{نوشتن} ^{نیمه فعال}

مهارت املانویسی به معنی توانایی جانشین کردن صحیح صورت نوشتاری حروف، کلمات و جمله‌ها به جای صورت آوایی آنهاست. دانش‌آموزان باید به این مهارت دست یابند تا بتوانند بخوبی بین صورت تلفظی کلمه‌ها و حروف سازنده آنها پیوند مناسبی برقرار کنند. بدین ترتیب زمینه لازم برای پیشرفت آنان در درسهای جمله‌نویسی، انشا و به طور کلی مهارت نوشتن بهتر فراهم می‌شود. دانش‌آموزان هنگام نوشتن املا باید نکاتی را درباره صداهایی که به وسیله معلم در قالب کلمات و جمله‌ها بر زبان جاری می‌شود رعایت نمایند:

- (الف) آنها را خوب بشنوند → تشخیص دقیق کلمه → ادراک کلمه،
 (ب) آنها را خوب تشخیص دهند → یادآوری و مجسم ساختن تصویر →
 بازشناسی کلمه صحیح در ذهن،
 (ج) آنها را درست بنویسند → نوشتن صحیح حروف سازنده کلمه →
 بازنویسی کلمه و توالی مناسب آنها،
 هر کدام از این فرایندها با یکی از فرایندهای ذهنی ارتباط مستقیم دارد:
 (الف) ادراک کلمه → حافظه شنیداری و تمیز شنیداری
 شکل صحیح تک تک حروف

(ب) بازشناسی کلمه → حافظه دیداری ترتیب (حافظه توالی بینایی)^۱

(ج) بازنویسی کلمه → حافظه حرکتی
 اشکالات املایی دانش آموزان که از دیدگاه زیباشناختی بر اثر اشکالات
 رسم الخطی،^۲ تأثیر لهجه‌ها و گویشهای محلی دانش آموزان و فرایندهای آوایی^۳ حذف،
 تبدیل، افزایش و قلب به وجود می‌آیند، از دیدگاه روانشناختی از موارد زیر سرچشمه
 می‌گیرند:^۴

- (الف) ضعف در حساسیت شنوایی، مثال: ژاله → جاله؛
 (ب) ضعف در حافظه شنوایی، مثال: جا انداختن کلمات؛
 (ج) ضعف در حافظه دیداری، مثال: حيله → هيله؛
 (د) ضعف در حافظه توالی دیداری، مثال: مادر → مارد؛
 (ه) قرینه‌نویسی، مثال: دید → یید؛
 (و) وارونه‌نویسی، مثال: دید → ممت؛
 (ز) عدم دقت، مثال: گندم → کندم؛
 (ح) نارسا نویسی، مثال: رستم → رشم.

اگر با آگاهی کامل از مباحث اشکالات رسم الخطی، مسائل لهجه‌ها و گویشهای

۱. visual sequential memory

۲. اشکالات رسم الخطی زبان فارسی در فصل سوم آمده است.

۳. درباره فرایند آوایی به طور مفصل در فصل دوم بحث شده است.

۴. مصطفی تبریزی (۱۳۷۶)، ص ۱۴-۱۶. این موارد به طور مفصل در فصل هشتم بررسی شده‌اند.

محلی و فرایندهای آوایی به مثالهای جدول مربوطه توجه کنید، ملاحظه خواهید کرد که مسائل زبانشناختی و روانشناختی نه تنها تناقضی با هم ندارند، بلکه می‌توانند در تشخیص و ارائه راه‌حل برای مشکلات آموزش زبان فارسی و از جمله املا مکمل هم باشند و به عنوان دو علم پویا به امر آموزش فارسی خدمت کنند. برای مثال، اشکال املایی ژاله ← جاله از طرفی بر اثر تفاوت تلفظ زبان شفاهی و لهجه محلی دانش‌آموز با فارسی معیار رخ می‌دهد که یک پدیده زبانشناختی محسوب می‌شود و از طرف دیگر ممکن است بر اثر ضعف حساسیت شنوایی دانش‌آموز در شنیدن صامت «ج» به جای صامت «ژ» اتفاق بیفتد که امری روانشناختی به شمار می‌آید. همچنین اشکال املایی حيله ← هيله از طرفی به دلیل اشکال رسم الخطی وجود چند نشانه حرفی برای یک آوای زبانی (یعنی مورد $h < \text{ح}$) رخ می‌دهد که یک امر زبانشناختی است و از طرف دیگر ممکن است با تحلیلهای روانشناختی، منبعت از ضعف دانش‌آموز در حافظه دیداری ارزیابی شود (به خاطر نیاوردن شکل صحیح کلمه).

روش تدریس املا. املا واژه‌ای است عربی و معنای آن «نوشتن مطالبی است که دیگری بگوید یا بخواند». در کنار واژه املا در محافل آموزشی ایران و در زبان بیشتر مردم واژه دیکته هم کاربرد دارد که کلمه‌ای است فرانسوی.^۱

درس املا در برنامه آموزشی دوره ابتدایی اهداف زیر را در برمی‌گیرد:

۱. آموزش صورت صحیح نوشتاری کلمه‌ها و جمله‌های زبان فارسی؛
۲. تشخیص اشکالات املایی دانش‌آموزان و رفع آنها؛
۳. تمرین آموخته‌های نوشتاری دانش‌آموزان در رونویسی.

بدیهی است با نوشتاری که با غلطهای املایی همراه باشد ارتباط زبانی بین افراد جامعه بخوبی برقرار نمی‌شود. بنابراین، لزوم توجه به این درس کاملاً روشن است. علاوه بر اهداف فوق، املانویسی، دانش‌آموزان را یاری می‌کند تا مهارت‌های خود را در زمینه‌های زیر تقویت نمایند:

۱. گوش دادن با دقت؛
۲. تمرکز و توجه داشتن به گفتار گوینده (معلم)؛^۲

۱. احمدی بیرجندی (۱۳۶۹)، ص ۱۵.
۲. درباره مکانیسم توجه و تأثیرات آن در یادگیری، در فصل هشتم مطالبی خواهید خواند.

۳. آمادگی لازم برای گذر از رونویسی (نوشتن غیرفعال) به جمله‌نویسی و انشا

(نوشتن فعال).

رونویسی ← املا ← جمله‌نویسی و انشا
(نوشتن نیمه فعال) (نوشتن فعال یا خلاق)

روش پیشنهادی نگارنده. نگارنده با توجه به نتایج به دست آمده از «طرح پژوهشی بررسی مشکلات املائی از دیدگاه زبانشناسی»^۱ که در آن، ۲۷ هزار املا از ۴ هزار و ۵۰۰ نفر در هفت استان تهران، اردبیل، خراسان، خوزستان، کرمانشاه، گیلان و اصفهان مورد بررسی قرار گرفت روش جدیدی برای آموزش املائی زبان فارسی تدوین و پیشنهاد کرده است.^۲ زیر بنای این روش، توجه به «وجه آموزشی» درس املاست، چرا که تاکنون بیشتر به «وجه آزمونی» املا توجه شده است بدون آنکه نخست به آموزش املائی کلمات پرداخته شود.

در روش پیشنهادی مؤلف، نخست به آموزش چگونگی املائی کلمات پرداخته می‌شود و در مرحله بعد، پس از رفع اشکالات فراگیران، آزمون املا اخذ می‌شود. پس از آزمون، به طریقه مشارکتی استخراج نتایج صورت می‌گیرد و سپس تمرینات مختلفی برای تقویت مهارت‌های املائی دانش‌آموزان انجام می‌شود. در این تمرینات، هم به مهارت‌های ذهنی و هم به مهارت‌های عملی توجه شده است. البته در کلاس درس، هر معلم نسبت به مسائل واقعی شاگردان خود، چند نوع از این تمرینات را انتخاب خواهد کرد. بدین ترتیب اصل انعطاف‌پذیری که در سال‌های اخیر از سوی متخصصان امر آموزش بسیار مورد تأکید قرار گرفته است، کاملاً رعایت می‌شود. نکته دوم اینکه در این روش، چه در هنگام اخذ املا و چه در تمرینات، واژه‌ها به صورت واحدهای منفرد در نظر گرفته نمی‌شوند، بلکه به عنوان عناصر سازنده جمله که اصلیت‌ترین واحد ارتباط زبانی است محسوب می‌گردند. ویژگی سوم این روش، ارتباط زنجیروار املاهای گوناگون با همدیگر است، به این ترتیب که معلمان باید در تهیه متن هر املا به مشکلات اساسی املاهای قبلی هم توجه کافی داشته باشند.

در اینجا می‌توان نکات برجسته روش آموزش املائی فارسی را چنین برشمرد:
۱. توجه بیشتر به «وجه آموزشی» درس املا نسبت به وجه آزمونی آن؛

۱. زندی (۱۳۷۳)، ص ۲.

۲. همانجا.

۲. انعطاف پذیری در انتخاب تمرینات در هر جلسه املا؛
 ۳. توجه به کلمات به عنوان عناصر سازنده جمله های زبانی؛
 ۴. ارتباط زنجیروار املاهای اخذ شده در جلسات گوناگون.
- مراحل روش آموزش املا. روش پیشنهادی مؤلف از چهارگام تشکیل می شود:
- گام اول، انتخاب متن املا و نوشتن آن روی تخته سیاه و خواندن آن؛
- گام دوم، قرائت املا توسط معلم و نوشتن آن توسط دانش آموزان؛
- گام سوم، تصحیح گروهی املاها و تهیه فهرست خطاهای املائی؛
- گام چهارم، تمرینات متنوع با توجه به اولویت بندی اشکالات املائی استخراج شده.

گام اول، انتخاب متن املا و نوشتن آن روی تخته سیاه و خواندن متن. در نخستین گام، معلم از میان کلمات و جملات واحد درسی مربوط و کلمات مشکل آفرین درسهای قبلی و با توجه به ملاکهایی که در زیر متن می آید متنی را انتخاب می کند و آن را با خطی خوش روی تخته سیاه می نویسد. لازم است معلم هنگام انتخاب متن هر املا به موارد زیر توجه داشته باشد:

- الف) متن مورد نظر حاوی جمله باشد و از انتخاب کلمه بتنهایی خودداری شود.
- ب) کلمات سازنده جملات متن از حروفی تشکیل شده باشند که قبلاً تدریس

شده اند.

- ج) کلمات خارج از متن کتابهای درسی، از بیست درصد کل کلمات بیشتر نباشد.
- د) علاوه بر جملات موجود در کتابهای درسی، با استفاده از کلمات خوانده شده،

جملات دیگری هم در نظر گرفته شوند.

- ه) در هر جلسه از کلماتی که در جلسات قبلی برای دانش آموزان مشکل بوده اند نیز استفاده شود تا بتوان درجه پیشرفت شاگردان را اندازه گیری کرد.
- معلم یک بار با صدایی بلند و لحنی شمرده متن اولیه را از روی تابلو می خواند و از دانش آموزان می خواهد با دقت، به چگونگی تلفظ او گوش کنند. لازم است دقت شود که شاگردان به نوشتن و یادداشت کلمات بر روی کاغذ یا میز اقدام نکرده، فقط ضمن گوش دادن، کلمات سازنده جملات متن را با حرکات چشم از روی تابلو تعقیب کنند.

گام دوم، قرائت املا توسط معلم و نوشتن آن توسط دانش آموزان. معلم متن املا را از

روی تابلو پاک کرده، پس از آماده شدن دانش آموزان، آن را با صدایی بلند و لحنی شمرده و حداکثر تا دو بار قرائت می‌کند. البته هنگام قرائت متن املا از خواندن کلمه به کلمه خودداری کرده، متن را به صورت گروه‌های اسمی و فعلی یا جمله کامل قرائت می‌کند تا دانش آموزان با بافت جمله و معنای آن آشنا شوند. در پایان، یک بار دیگر، متن املا را با سرعت مناسب تکرار می‌کند تا کند نویسان هم، اشکالات خود را برطرف نمایند.

گام سوم، تصحیح گروهی املاها و تهیه فهرست خطاهای املائی. معلم پس از جمع‌آوری املاها آنها را با استفاده از رهنمود زیر تصحیح و خطاهای املائی کلاس را جمع‌بندی می‌کند:

این گام با مشارکت کامل دانش آموزان انجام می‌شود و معلم بدون اشاره به نام آنان، تک تک املاها را بررسی و مشکلات را استخراج می‌کند. به این ترتیب که معلم املائی اولین دانش آموز را در دست می‌گیرد و به کمک یک دانش آموز کلمات یاد شده را رونویسی می‌کنند. سپس املائی دومین، سومین و ... را در دست می‌گیرد و به کمک همان دانش آموز یا دانش آموز دیگری، صورت صحیح غلطهای املائی را روی تابلو ثبت می‌کند. البته هر جا که غلطها تکراری بودند، جلو اولین مورد آن، یک علامت (مثلاً) می‌زند. در پایان با شمردن غلطها، اشکالات املائی دانش آموزان را اولویت‌بندی می‌کند.

گام چهارم، تمرینات متنوع با توجه به اولویت‌بندی اشکالات املائی استخراج شده. در این گام، معلم با توجه به مهمترین و پرتعدادترین اشکالات املائی دانش آموزان با به کارگیری انواع تمرینات حرف‌نویسی و کلمه‌نویسی (که قبلاً از آنها یاد شد) و همچنین تمرینات کلمه‌سازی و جمله‌سازی (که در قسمت بعدی همین فصل خواهد آمد) به تقویت توان نوشتاری دانش آموزان می‌پردازد.

۴-۶ آموزش کلمه‌سازی

کلمه‌سازی را می‌توان آغاز مرحله نوشتن فعال دانست. با تمرینات کلمه‌سازی، دانش آموز را تا حد زیادی با ساختار درونی کلمه‌ها آشنا می‌کنیم. این آشنایی باعث می‌شود، دانش آموزان با شناخت بهتر از کلمه‌ها، در خواندن املا و جمله‌سازی موفق‌تر عمل نمایند. در تمرینات کلمه‌سازی از شیوه‌های زیر می‌توان سود جست.

۱. نقش حروف در ساخت کلمات

الف) گفتن و نوشتن کلماتی (شهر، گل، میوه، حیوان، غذا، رنگ، نام پسر، نام دختر و...) که با حرف خاصی شروع یا ختم می‌شود:

حرف اول کلمه	شهر	درخت و گل	میوه	حیوان	غذا	رنگ	نام پسر	نام دختر
س	...	...	سیب	سگ	سبزی پلو	...	سورنا	سارا
ش	شیراز	شمشاد	...	...	...	شیری	شاهین	...
ب	...	بید	به	ببر	باقلا پلو	بنفش	...	بهناز
آ	آبادان	...	...	...	...	...	...	آزاده
م	...	مریم	موز	ماهی	ماکارونی	مشکی	محمد	...

پاسخها: ساری، بابل، مشهد، سوسن، آلاله، شلیل، آلبالو، شتر، آهو، شیربرنج، آش، سفید، آبی، بهزاد، آرمان، شهره و مهری.

ب) تمرین وارونه کردن کلمات:

سرد: درس پل: لپ

کاخ: ... شام: ...

۲. تمرینات ویژه ساخت صرفی کلمه

الف) مفرد و جمع: کتاب: کتابها

میز: ...

مرد: مردان

زن: ...

ب) پیشوندها و پسوندها:

درد: دردناک

کار: کارخانه

دارو: ...

تهران: تهرانی

ورزش: ورزشی

ایران: ...

ج) نشانه‌های منفی ساز:

می‌روم: نمی‌روم

هوش: بی‌هوش

مرد: نامرد

می‌خورم: ...

فکر: ...

آگاه: ...

د) هم‌خانوادگی: علم: تعلیم - معلم

درس: ...

(ه) ضمائر: کتاب من: کتابم
کتاب او: ...

(و) ساخت قیدی: فوری: فوراً
زود: بزودی
خوب: ...
ویژه: ...
تنها: ...
مخصوص: ...
معمول: ...
شرعی: ...

(ز) حالت اضافه (مضاف و مضاف الیه):
به کلمات زیر کلمه «من» اضافه کنید.

دندان ← دندان من
کفش ← ...
پا ← پای من
مو ← ...

۳. روابط معنایی کلمات

(الف) تضاد معنایی: سرد: گرم
بزرگ: کوچک
سفید: ...
پیر: جوان
زود: دیر
شب: ...
(ب) مترادف (هم معنایی): پند: نصیحت
عظیم: ...
سود: ...
آغوش: بغل
(ج) حوزه معنایی: پدر: پسر
مادر: ...
روباه: خروس
گربه: ...

۵-۶ آموزش جمله سازی

در ابتدای دوره دبستان که هدف اصلی آن آموزش خواندن و نوشتن فارسی پایه است، در کنار درسهای فارسی (خواندن) و املا درسی با نام «جمله نویسی» وجود دارد. هدف از ارائه این درس ایجاد توانایی اولیه نوشتن فعال در دانش آموزان است، بدین معنی که پس از آموزش نوشتن غیرفعال (رونویسی) و آموزش نوشتن نیمه فعال (املا) به مرحله آموزش نوشتن فعال یا خلاق می رسیم. در این مرحله که با درس جمله سازی آغاز می شود و با درس انشا ادامه می یابد دانش آموزان به این مهارت دست می یابند که پیامهای خود را به صورت فرایند سخن نوشتاری، تولید و به مخاطب فرضی یا واقعی ارائه نمایند.

جمله سازی در واقع مقدمه ای است برای آماده سازی دانش آموزان در درس انشا. در جمله سازی است که دانش آموزان می توانند اولین تجربیات خلاقیت نوشتاری را کسب کنند؛ با انواع جمله های خبری، پرسشی، امری و تعجبی آشنا شوند؛ جایگاه انواع مقوله های صرفی مثل گروه اسمی، ضمائر و ... را در ساخت جمله بیاموزند و قواعد نحوی موجود در دستور زبان فارسی را به طور غیر مستقیم تجربه کنند. در جمله دواصل مورد نظر است^۱

الف) پیام جمله، که باید از لحاظ معنایی و حقایق برون زبانی صحیح و متناسب باشد.

ب) ساخت نحوی جمله، که باید با اصول و قواعد ساخت جمله در زبان فارسی منطبق باشد.

در اینجا با توجه به اهمیت درس جمله نویسی کوشش کرده ایم بر پایه مطالعات متخصصان آموزش زبان مادری و آموزش زبان خارجی، مجموعه ای از تمرینات کاربردی را فراهم نماییم.

انواع تمرینات جمله سازی. تمرینهای مختلفی برای آموزش جمله سازی وجود دارد که مهمترین آنها عبارتند از:

۱. جمله سازی شفاهی. قبل از اینکه از دانش آموزان بخواهیم به شکل مکتوب جمله سازی نمایند، بهتر است با تمرینات شفاهی آمادگی لازم ذهنی و روانی را در آنان به وجود آوریم. شیوه هایی که می توان در جمله سازی شفاهی از آنها استفاده کرد عبارتند از:^۲

الف) تمرین پرسش و پاسخ. این تمرین براساس مطالب درسی فارسی و یا به کمک تصاویر انجام می شود. در این شیوه دانش آموزان را تشویق می کنیم تا در مورد متن خوانده شده یا تصاویری که نشان می دهیم سؤالهایی مطرح کنند یا به پرسشهای ما پاسخ دهند.

ب) دوباره سازی. در این شیوه از دانش آموزان می خواهیم جمله ای را که خوانده اند یا ما برای آنان خوانده ایم، دوباره سازی کرده، به زبان خود بازگو نمایند.

ج) جمله سازی با کلمات داده شده. در این شیوه از دانش آموزان می خواهیم با کلمات داده شده جمله هایی شفاهی بسازند.

۲. تشخیص صحت جمله. در این تمرین، با ارائه چند جمله صحیح و غلط، از دانش آموزان می خواهیم صحت و سقم آنها را تشخیص دهند. مثال:

خرس پرواز کرد.
حسن به مدرسه رفت.
علی به خانه آمدیم.
نانوایی باز است.

۳. تغییر کلمات جمله. با این تمرین، جمله های مکتوب آماده ای را به دانش آموزان ارائه می دهیم که زیر بعضی از کلمات آنها خط کشیده شده است. دانش آموز بنا به خواسته ما یک کلمه دیگر به جای کلمه مورد نظر قرار می دهد و جمله جدیدی می سازد. مثال:

امروز هوا خیلی گرم بود.	تضاد: امروز هوا خیلی سرد بود.
فردا به مشهد خواهیم رفت.	زمان آینده: امروز به مشهد می روم.
من سیب دوست ندارم.	منفی: من سیب دوست دارم.
شهر خود را دوست داری؟	پرسش: شهر خود را دوست دارم.

۴. جورکردن گروه کلمات. به وسیله این تمرین، دو فهرست از گروه کلمات به دانش آموزان ارائه می کنیم و از آنان می خواهیم بین گروه های واژگانی ارتباط معنی دار برقرار نمایند. مثال:

قشنگ است	الف) من و دوستم
سرخ است	ب) مداد من
به مسافرت می رویم	ج) شهر شیراز

* * *

نان می پزد	الف) ایران
را در فصل پاییز می کارند	ب) گندم
کشور ماست	ج) نانوا

۵. پرکردن جای خالی جمله. در تمرین مذکور، جمله هایی را که جای یک یا چند کلمه آنها خالی است به دانش آموزان ارائه می کنیم و از آنان می خواهیم کلمات مناسب را در جای خالی قرار دهند. مثال:

- حسن سه سیب ... میز می گذارد. (از، زیرا، روی، در)
- سارا ... خانه ... بازار آمد. (بی، از، تا، چون، به)
- در دریا با ... مسافرت می کنند. (هواپیما، کشتی، قطار، اتوبوس، دوچرخه، شتر)

- گرما ضد ... است. (دریا، سفید، سرما، خرما)
- با چای ... می خورند. (سیب، قند، گوشت، میوه)
- پدرم یک کتاب ... (شکست، شنا کرد، خرید، پرید)
- فردا به مدرسه ... (نمی روم، نمی خورم، نمی شویم، نمی توانیم)
- احمد شاگرد خوبی ... (هستی، است، هستیم، هستید)

۶. منظم سازی جملات درهم ریخته. در این تمرین، کلمه های جمله را بدون نظم خاصی درهم می ریزیم و از دانش آموزان می خواهیم جمله های صحیح و منظم بسازند. مثال:

سینما، به، دیروز، دوستم، رفتم، با، من

۷. گسترش جمله ها. در تمرین گسترش جمله ها از دانش آموزان می خواهیم جمله داده شده را ادامه دهند و کلمه یا جمله ای دیگر به آن اضافه نمایند. مثال:

توبه تهران می روی و من ... حسن آمد. (یواش)

معلم درس می دهد و شاگرد ... حسن یواش آمد. (یواش)

بز علف دوست دارد و خرگوش ... حسن یواش یواش آمد. (به خانه)

ما با یاری خدا پیروز ... حسن یواش یواش به خانه آمد (از مدرسه)

حسن یواش یواش از مدرسه به خانه آمد.

۸. کوتاه سازی. در این تمرین، از دانش آموزان می خواهیم با استفاده از کلمات

داده شده جمله های داده شده را کوتاه سازند. مثال:

حسن و برادرش به خانه ما آمدند. (آنان)

۹. جمله سازی به کمک تصویر. در تمرین مذکور با استفاده از تصاویر کتاب یا

تصاویر دیگر، از دانش آموزان می خواهیم جمله های مناسب بسازند و بنویسند.

۱۰. تمرینات افزایشی. در تمرینات افزایشی، با ارائه چند کلمه، از دانش آموزان

می خواهیم آنها را به جمله بیفزایند. مثال:

من سیب می خورم. (قرمز) ← من سیب قرمز می خورم.

پدرم به مسجد می رود. (با من، روزهای جمعه) ← پدرم روزهای جمعه با من به

مسجد می رود.

۱۱. ترکیب جمله های ساده. در این تمرین دو عبارت یا جمله کوتاه به

دانش آموزان ارائه می دهیم و از آنان می خواهیم آنها را به یک جمله تبدیل کنند. مثال:

آن مرد برادر حسن است. آن مرد کشاورز است.

آن مرد کشاورز برادر حسن است.

۱۲. جمله سازی با کلمات داده شده. در تمرین مذکور، به دانش آموزان متناسب با دروسهای خوانده شده کلماتی ارائه می شود و از آنان می خواهیم با هر یک از آنها جمله ای بسازند یا اینکه تصویر یا تصاویری به آنان نشان می دهیم که بر اساس آنها جمله ای کتبی بسازند. این تمرین، از تمرینهایی است که به طور سنتی در همه کلاسهای جمله نویسی کاربرد دارد. لیکن باید توجه داشت که قبل از انجام تمرینات یک تا ده، این تمرین ارائه نشود.

۱۳. جمله سازی در قالب پاسخ به پرسشهای مکتوب. در این تمرین، که در تقویت دروسهای دیگر مثل علوم، ریاضی، تاریخ و ... بسیار مؤثر است، از دانش آموزان به صورت کتبی سؤالاتی می پرسیم و از آنان می خواهیم با ساختن جمله یا چند جمله سؤالات را پاسخ دهند. بدین ترتیب تعامل دروسهای دیگر با درس جمله نویسی بخوبی برقرار می شود.

۶. انشا و روشهای آموزش آن

همان طور که در مطالب قبلی این فصل گفته شد، انشا مرحله نگارش فعال (خلاق) است که خود هدف غایی آموزش مهارت نوشتن می باشد. تمام مراحل قبلی نوشتن یعنی رونویسی، کلمه سازی، جمله سازی و املا در واقع مقدماتی هستند تا دانش آموز را آماده نگارش خلاق نمایند. در برنامه آموزش دبستانی نقش انشا این است که فرصتهای لازم را برای دانش آموزان جهت یادگیری مهارتهای متنوع نوشتن فعال فراهم کند؛ مانند نوشتن توصیفی، واقعه نگاری، خاطره نویسی و نامه نگاری شخصی.

به نظر نگارنده، همین چهار هدف برای دانش آموزان سطح دبستان کافی است و انواع دیگر نوشتن خلاق مثل گزارش نویسی، زندگینامه نویسی (بیوگرافی)، سفرنامه نویسی، نوشتن نامه های اداری، قراردادهای، صورتجلسه، شکواییه و نگارشهای ادبی (نمایشنامه، فیلمنامه، داستانک و داستان) را باید به مقاطع راهنمایی و دبیرستان محول کرد.

برخی از ملزومات تسلط بر نوشتن فعال (انشا) در دوره دبستان عبارتند از:
الف) توانایی به کارگیری اطلاعات، دانشها و تجربیات خود؛

- ب) توانایی سازماندهی و نظم بخشی به افکار، مقاصد و نگرشهای خود؛
ج) توانایی بهره گیری صحیح از عناصر زبانی به منظور بیان نوشتاری افکار، مقاصد و احساسات خود؛
د) توانایی استفاده از علائم نشانه گذاری.

این ملزومات پایه های درست نویسی را بنا می نهد. اما موضوعاتی که انتظار می رود یک دانش آموخته دوره دبستان بر نگارش آنها مسلط باشد عبارتند از:

۱. خلاصه نویسی متون داده شده؛

۲. تشریح وضعیت یک مکان مشخص یا یک موقعیت ویژه یا یک شیء؛
۳. توصیف یک رویداد یا واقعه (واقعه نگاری)؛

۴. یادآوری و توصیف یک ماجرای شخصی (خاطره نویسی)؛

۵. ارتباط نوشتاری با افراد دیگر به وسیله نامه (نامه نگاری شخصی).

پنج مبحث یاد شده را در اصطلاح برنامه ریزی درسی می توان «محصول آموزش نوشتن فعال» در دوره دبستان دانست؛ اما برای شکل گیری و تحقق این پنج نوع نگارش به روش یا روشهای تدریس ویژه ای هم نیاز داریم. متأسفانه تا کنون در برنامه آموزش انشا در دوره دبستان (و البته در مقاطع دیگر هم) آنچنان توجهی به فرایند نوشتاری نشده است و ساعات درس انشا با تمرکز بر «محصول نوشتار» اداره می شده است. درست مانند درس املا، توجه به وجه آموزشی انشا نیز اندک بوده است و تنها به ارائه موضوع و قرائت انشاهای دانش آموزان اکتفا می شده است. در حالی که صحیح به نظر نمی رسد، آنچه به دانش آموزان یاد نداده ایم از آنان بخواهیم.

همه این نکات ما را بر آن می دارد تا با توجه و ژرف نگری بیشتری به تدریس درس انشا پردازیم و برای رسیدن به اهداف این درس و تواناسازی دانش آموزان دبستان به نگارش صحیح و زیبای خلاصه نویسی، توصیف مکان و موقعیت ویژه، واقعه نگاری، خاطره نویسی و نامه نگاری شخصی ملزومات کافی (که پیش از این آمد) را فراهم نماییم. از این رو در اینجا لازم می دانیم خوانندگان را با چند روش معتبر تدریس انشا آشنا سازیم.

۱-۶ روشهای آموزش انشا

مهمترین روشهای آموزش انشا عبارتند از:

۱. روش سنتی؛
۲. روش الگوهای نوشتاری؛
۳. روش مراحل نگارش؛
۴. روش تلفیق جمله‌ها؛
۵. روش رابطه‌ها؛
۶. روش نظریه جهانی.

۱. روش سنتی. این روش شامل یک برنامه بسیار ساده است، بدین ترتیب که معلم، یک یا چند موضوع را انتخاب می‌کند و از دانش‌آموزان می‌خواهد دربارهٔ یک موضوع مطالبی بنویسند. سپس چند دانش‌آموز انشاهای خود را در کلاس قرائت می‌کنند و معلم به هر یک نمره‌هایی می‌دهد. البته گاهی معلمانی که دلسوزترند و یا علاقه‌مندی بیشتری نسبت به درس انشا دارند انشاهای بقیه دانش‌آموزان را هم جمع‌آوری کرده، می‌خوانند و برخی از اشکالات آنان را گوشزد می‌نمایند. این روش آموزش، بیش از آنکه بر «فرایندهای نگارش» تکیه کند بر «محصول نگارش» تأکید دارد.

تجربهٔ چندین ساله وجود درس انشا در مدارس ابتدایی، راهنمایی و دبیرستان نشان می‌دهد که شمار زیادی از دانش‌آموختگان مقاطع مختلف آموزش و پرورش به هیچ‌وجه به مهارت‌های نوشتن فعال (خلاق) دست نمی‌یابند و از برآوردن کوچکترین نیازهای ارتباطی نوشتاری خود عاجزند. این ضعف، دلایل زیادی دارد اما دلیل عمده آن را باید در حاکمیت روش آموزش سنتی انشا دانست.

۲. روش الگوهای نوشتاری. در این روش فرض بر این است که دانش‌آموزان قبل از اینکه از قدرت تفکر تثبیت شده‌ای برخوردار باشند می‌توانند تقلید از یک سبک نوشتاری را فرا بگیرند.^۱ معلم با ارائه انواع نوشته‌ها، از دانش‌آموزان می‌خواهد به تکمیل، تفسیر، ساده کردن و بازنویسی آنها پردازند. به طور کلی می‌توان گفت طبق این روش دانش‌آموزان پس از مواجه شدن با متون از قبل نوشته شده، با تقلید از آنها به یادگیری نوشتن می‌پردازند. ایراد این روش نیز این است که تا حد زیادی به محصول نوشتار توجه دارد و دانش‌آموز را با فرایند نوشتار فعال درگیر نمی‌کند.

۳. روش مراحل نگارش. این روش بر این نظر استوار است که باید دانش‌آموزان را

از فرایندهای نوشتاری آگاه کرد. این روش وظیفه معلمان را در درس انشا به کارگیری این فرایندها و آموزش آنها می‌داند. فرایند نوشتار را شامل سه مرحله دانسته‌اند:

الف) مرحله پیش از نگارش؛ سرازمیزی

ب) مرحله نگارش؛

ج) مرحله ویرایش و بازبینی.

الف) مرحله پیش از نگارش. در این مرحله دانش‌آموزان آمادگی لازم را برای نوشتن انشا به دست می‌آورند. این مرحله را «مرحله برنامه‌ریزی» می‌نامیم. دانش‌آموزان باید با مطالعه و مراجعه به اطلاعات و تجربیات خود آنچه را می‌خواهند روی کاغذ بیاورند مشخص کنند. در این مرحله می‌توان با ارائه منابع تصویری، نوشتاری، پرسش و پاسخ، توضیح مفاهیم و ... دانش‌آموزان را آماده انشانویسی نمود.

ب) مرحله نگارش. در این مرحله معلم کلاس را به یک کارگاه هنری - آموزشی تبدیل می‌کند و با انتخاب موضوعی واحد یا چند موضوع، ضمن آموزش نگارش به دانش‌آموزان بر «چگونگی نوشتن» آنان نظارت می‌کند و در حین کار ایرادات آنان را گوشزد می‌نماید. بدین ترتیب او به صورت واقعی و عینی در جریان عمل نوشتن شاگردان خود قرار می‌گیرد و در حقیقت در این مرحله تعامل معلم - شاگرد در فرایند تدریس - یادگیری به طور واقعی تحقق می‌یابد. همچنین به دانش‌آموزان اجازه داده می‌شود که با هم مشورت کنند و آزادانه به اظهار نظر و یاری یکدیگر پردازند. بدین ترتیب، کار گروهی و «شیوه تدریس بحث و گفتگو» در کلاس جریان می‌یابد و کلاس به صورت یک کارگاه هنری - آموزشی به کار خود ادامه می‌دهد.

ج) مرحله ویرایش و بازبینی. در این مرحله دانش‌آموزان به کمک معلم (بتنهایی یا به صورت گروهی) به بازبینی و ویرایش انشاهای خود می‌پردازند. در مرحله مذکور متن از لحاظ انتخاب واژگان مناسب، مناسب بودن جمله‌ها و سازماندهی مناسب، پاراگرافها، علائم نقطه گذاری و نشانه گذاری، پروراندن مناسب محتوا و ... بازبینی می‌شود و در عین حال ضمن اصلاح انشاهای نوشته شده، اشکالات نوشتاری دانش‌آموزان هم آشکار می‌شود که این امر به معلم اجازه می‌دهد برای رفع آنها تمرینات مناسبی در نظر گیرد.

۴. روش تلفیق جمله‌ها. این روش در واقع یک روش ترکیبی است، چرا که هم از برخی جنبه‌های روش الگوهای نوشتاری و هم از برخی جنبه‌های روش مراحل نگارش

سود می‌جوید.^۱ اما اساس نامگذاری این روش بر این اصل استوار است که در این روش به «جمله‌های زبان نوشتاری» اهمیت خاصی داده می‌شود. جمله وجود مستقلی است که باید در کانون توجه واقع شود، زیرا دارای مرزهای مشخصی است و به دلیل کوتاه بودن و اختصار (نسبت به پاراگراف)، اصلاح و ویرایش آن برای دانش‌آموزان آسان می‌باشد. طرفداران این روش معتقدند نباید دانش‌آموزان را به یکباره با مسائل پیچیده نوشتن درگیر کنیم، بلکه بهتر است جمله را محور کار قرار دهیم. سپس رفته‌رفته دانش‌آموزان را هدایت کنیم تا با ترکیب جمله‌ها متن مورد نظر را بنویسند. بدین ترتیب

اصل «آموزش از ساده به مشکل» نیز رعایت می‌شود. مطابق در مقایسه روش الگوهای نوشتاری و روش تلفیق جمله‌ها می‌توان گفت روش الگوهای نوشتاری از سنتهای ادبی ریشه گرفته است و روش تلفیق جمله‌ها برگرفته از مطالعات زیان‌شناسی می‌باشد.

۵. روش رابطه‌ها. این روش بر رابطه‌هایی تأکید دارد که میان نویسندگان، خواننده و موضوع نوشته وجود دارد و طبق این روش آموزش درس انشا مستلزم برقراری ارتباط صحیح میان این سه است.

نوشته‌های کودکان، نخست جنبه خود محوری دارد، چرا که آنان اغلب برای خواننده‌ای بسیار نزدیک و درباره موضوعاتی بسیار خصوصی می‌نویسند. از آنجا که ارتباط زبانی و از جمله ارتباط نوشتاری، گذشته از جنبه‌های فردی به جنبه‌های زندگی اجتماعی انسان نیز مرتبط است باید دانش‌آموزان را آماده سازیم تا از خود محوری بکاهند و بتوانند درباره موضوعاتی بنویسند که خوانندگان بیشتری را در برگیرد.

در واقع مخاطب دانش‌آموزان در درس انشا در بیشتر موارد فقط معلم کلاس می‌باشد و صرفاً در نامه‌نگاری است که در ظاهر، مخاطب آنان پدر، مادر و ... است که البته آن هم ساختگی می‌باشد، و در واقع دانش‌آموزان نامه‌ها را هم برای ارائه به معلم می‌نویسند نه پدر و مادر خود.

در شرایط واقعی، زمانی که انسان به نوشتن می‌پردازد همواره به یک مخاطب یا گروهی از خوانندگان می‌اندیشد (بجز پرکردن فرمها، نوشتن یادداشتهای شخصی و چند

مورد دیگر) و نوشته‌های خود را با آنان سازگار می‌کند. نویسنده همواره اندیشه‌ها و قضاوت‌های خوانندگان، توانش خواندن آنان، میزان تأثیر نوشته بر آنان و مواردی از این قبیل را در نظر دارد. اما همان طور که اشاره شد، دانش آموزان در درس انشا، مخاطبی بجز معلم برای نوشته‌های خود نمی‌یابند. برخی پژوهشگران برای رفع این مشکل پیشنهاد کرده‌اند که در کلاس تربیتی داده شود تا دانش آموزان آگاهانه با مخاطبین زیر ارتباط نوشتاری برقرار کنند:^۱

الف) خود دانش آموز؛

ب) معلم انشا (و البته معلمان دیگر)؛

ج) مخاطبین آشنا (مثل: پدر و مادر،^۲ دوستان همکلاس، مسئولان کشور و ...)؛

د) مخاطبین ناآشنا و عام (مثل: زنان روستایی، کارگران معدن، جانبازان و ...).

می‌توان با کمک ادارات آموزش و پرورش، بین بچه‌های دوره دبستان در سراسر

کشور در قالب «دوستان مکاتبه‌ای» ارتباطات نوشتاری برقرار کرد تا بدین وسیله با معضل عدم وجود مخاطب مناسب در آموزش درس انشا مقابله نمود.^۳

۶. روش نظریه جهانی. این روش بر این بنیاد نظری استوار است که اگر کسی

می‌خواهد درباره چیزی مطلبی بنویسد، باید درباره آن اطلاعات کافی و دیدگاه روشنی داشته باشد. در واقع نوشتن کارآمد و صحیح بر اساس نظریه نویسنده در مورد جهان شکل می‌گیرد. نظریه بر اساس «قضاوت» شکل می‌گیرد و با «اطلاعات صرف» متفاوت است. جوزفین مایلز^۴ در این باره می‌گوید: موضوع «شهر من» سوژه جالبی برای انشا نیست اما «شهر من دوست داشتنی نیست» موضوع مناسبی است. وی استدلال می‌کند که این سخن دانش آموزان مبنی بر اینکه «من نمی‌دانم چه بنویسم» از فقدان قضاوت در مورد سوژه مورد نظر سرچشمه می‌گیرد. بنابراین، باید علاوه بر ارائه اطلاعات و دانش به دانش آموزان در یک زمینه خاص آنان را به ارزشیابی قضاوت در آن زمینه تشویق کرد تا بتوانند با استفاده از قضاوت‌های خود مطالبی بنویسند.

1. Wray, David & Jane Medwell (1995), p. 124.

۲. البته این امر مستلزم همکاری کامل والدین با مدرسه است.

۳. این پیشنهاد می‌تواند پایه‌های یک طرح آزمایشی را فراهم نماید.

4. Josephine Miles

۲-۶ انواع نگارش ویژه دانش آموزان دوره دبستان

الف) خلاصه نویسی متون داده شده.^۱ در آغاز باید توجه داشت هر نوشته‌ای را به دو صورت می‌توان خلاصه کرد یکی با «حذف مطالب زاید» به ترتیبی که کلمات و عبارات نویسنده اصلی تا حد امکان حفظ شود و دیگری به صورت «نقل به مضمون» و کوتاه کردن مطلب یا بازنویسی.

روش نخست یعنی حذف مطالب زاید، بیشتر در خلاصه نویسی مقاله‌ها و سخنرانیها برای درج در روزنامه‌ها و مجلات و یا رسانه‌های دیگر استفاده می‌شود و می‌توان آن را «شیوه مطبوعاتی» نامید. طریقه دوم، برای خلاصه کردن کتابهای علمی و داستانی متداول است.

اما آنچه در خلاصه نویسی حایز اهمیت است دقت کامل برای درک متن و کوشش برای یافتن نکته‌های برجسته می‌باشد. در اینجا به ذکر نکات مهم و ظریف خلاصه نویسی می‌پردازیم:

۱. در مرحله اول باید نوشته را بدقت خواند و با درک مفهوم درست آن، زیر مطلب اصلی و مهم خط کشید؛

۲. ضمن مطالعه، واژه‌های مترادف را که دارای یک مفهوم هستند حذف کرد؛

۳. نکات مهم یادداشت شده را به صورت متوالی درآورد؛

۴. متن جدید را خوانده، با واژه‌های مناسبی (مانند: و، در ضمن، علاوه بر این، زیرا، بنابراین، اما، از طرف دیگر، هر چند و ...) بین آنها ارتباط منطقی جدیدی برقرار ساخت؛

۵. کوشش نمود که به اساس مطلب لطمه‌ای وارد نشود و آنچه حذف شده است، واقعاً زاید باشد؛

۶. با مطالعه مجدد متن، قواعد درست نویسی مانند هماهنگی زمان افعال، پاراگراف بندی و قواعد املائی و رسم الخطی را مراعات نمود؛

۷. اگر احساس شد کار با موفقیتی نسبی انجام گردیده است آن را تمام شده تلقی کرد. در غیر این صورت در مراحل انجام شده تجدید نظر نهایی اعمال نمود.

(ب) تشریح وضعیت یک مکان، شیء یا شخص (توصیف عینی).^۱ در این نوع توصیف از دانش آموزان خواسته می شود به وصف ساده ترین اشیاء، مکان یا یک انسان بپردازند. مثل توصیف یک صندلی، خودکار، کیف، باغچه حیاط، عکس، کلاس، خانه، تابلوی نقاشی و ... با تمریناتی که دانش آموزان برای توصیف عینی انجام می دهند انتظار می رود به اهداف زیر دست یابند:

۱. مشاهده دقیق اطراف خود؛

۲. توجه به جزئیات و کشف چیزهای تازه؛

۳. شجاعت بیان نظرات و عقاید شخصی خود.

مشاهده در نوشتن انشاهای توصیفی و حتی غیرتوصیفی نقش مهمی دارد. با ترتیب دادن گردشهای علمی - آموزشی برای دانش آموزان و بردن آنان به پارک، موزه، سینما و ... می توان آنان را به مشاهده دقیق و نوشتن مشاهدات خود عادت داد؛ چرا که تخیل نیز که در برخی انواع انشاهای نقش دارد جز از راه مشاهده میسر نیست. مشاهده خوب و دقیق امکان پرورش تخیل معقول را فراهم می کند.

توصیف تخیلی نیز یک نوع توصیف است که ما آن را برای دانش آموزان دوره دبستان توصیه نمی کنیم. در اینجا برای روشن تر شدن مباحث این قسمت، به طور مشروح چگونگی توصیف انسان را (از نظر خصوصیات فیزیکی، حرکتی و منشی) مورد بررسی قرار می دهیم:

هنگامی که توصیف انسان به عنوان موضوع انشا مطرح می شود می توان از سه منظر به آن نگریست:

الف) توصیف فیزیکی فرد؛

ب) توصیف حرکات جسمی فرد؛

ج) توصیف رفتارها و منش فرد.

الف) توصیف فیزیکی فرد برای نوشتن خصوصیات فیزیکی هر فرد باید به توضیحاتی که برای هر عضو وجود دارد توجه کرد:^۲

۲. ذوالفقاری (۱۳۷۵)، ص ۹۸.

۱. روحانی (۱۳۷۳)، ص ۲۴-۶۳.

هیكل	چهارشانه، مردانه، لاغر، نحیف، چاق، میانه بالا، خوش تراش، درشت
قد	کشیده و موزون، بلند، کوتاه، خمیده
چهره	گرد، بیضی، چهارگوش، دراز
مو	سیاه، خرمایی، مشکی، بلوطی، مجعد، صاف، وزکرده، سیخ، ژولیده، لخت، خشک، نرم، بلند، کوتاه، پرپشت، کم پشت
لب	کلفت، نازک، قلوهای، قیطانی، شکری، غنچه‌ای، گلگون، یاقوتی، سرخفام، نمکین، گوشتی
دندان	مروارید، صدف، سفید، زرد، موش خورده
بینی	قلمی، کشیده، عقابی، باریک، پهن، گوشتی، سربالا
چشم	درشت، ریز، بادامی، شهلای، پرفروغ، سیاه، آبی، عسلی، آهویی، میشی، خمار
ابرو	کمانی، پیوسته، شمشیری، هلالی، پرپشت، کم مو، نازک، باریک
پوست	لطیف، خوشرنگ، صاف، پرچین و چروک، نرم، سفید، سبزه، سیاه، آفتاب سوخته
گونه	برجسته، استخوانی، برآمده، گلگون
دهان	کوچک، بزرگ، گشاد، کج
پیشانی	فراخ، برآمده، کوتاه، بلند
کمر	باریک، پهن، فرورفته
شکم	برآمده، تخت، بزرگ، کوچک
دست	کشیده، خشن، ظریف، زمخت
ریش	توپی، پروفیسوری، بلند، کوتاه، ته ریش
سبیل	پرپشت، کم پشت، هیتلری، چخماقی، از بنا گوش در رفته

ب) توصیف حرکات جسمی فرد. برای نوشتن حرکات جسمی فرد می توان توضیحات زیر را در نظر داشت:

راه رفتن. پرشتاب، عجولانه، تیز، متین، خرامان، چابک، فرز، کند و...
خندیدن. با دهان باز، زهرخند، نیشخند، لبخند، قهقهه و...

گریستن. با صدای بلند، هق هق، با صدای خفه و ...
 (ج) توصیف رفتارها و منش فرد) برای نوشتن طرز رفتار و توصیف منش فرد می توان توضیحات را در نظر گرفت:
 رفتار. عجل، آرام، عصبی، مهربان، با گذشت، فداکار، پرحرف، کم حرف، زودرنج، صبور، بی دست و پا، زرنج، منظم، بی نظم، شوخ، جدی، متلک گو، حرف خور، شیرین گفتار، گزنده، بشاش، شادمان و ...
 منش. ورزش دوست، اهل مطالعه، دیندار، خوش برخورد، هنر دوست، مردم دار و ...

مثال: سیرت و صورت پیامبر (ص) به نقل از مولا علی (ع)

(الف) توصیف فیزیکی حضرت. مردی بود میانه بالا، نه سخت دراز و نه کوتاه، رویش سفیدی که به سرخی می زد، چشمهایش سیاه بود و مویش مجعد و روی در غایت نیکویی و جمال و موی سرش دراز و گشن (مردانه) و سیاه، در طول تا کتف، گردن سفید و سرش گرد بود نه کوچک و نه بزرگ و کف دست و پایش معتدل نه پهن و نه تنگ و پشتش بزرگ و پهن.

(ب) توصیف حرکات جسمی حضرت. در رفتن چنان تیز می رفت که گفתי پای از سنگ برمی گیرد و از فرازی به نشیبی می آید و گرازان و کش می رفت و ...

(ج) توصیف رفتار و منش حضرت. در میان جمع، بشاش و گشاده رو بود و در تنهایی سیمایی محزون و متفکر داشت. هرگز به روی کسی خیره نگاه نمی کرد و بیشتر اوقات چشمهایش را به زمین می دوخت. در سلام کردن به همه حتی بر کودکان پیشدستی می کرد. هرگاه به مجلسی وارد می شد نزدیکترین جای خالی را اختیار می کرد. سخن همنشین خود را قطع نمی کرد و با او طوری رفتار می کرد که او گمان می برد هیچ کس نزد رسول خدا از او گرامیتر نیست. بیش از اندازه سخن نمی گفت. آرام و شمرده سخن می گفت و هیچ گاه زیانش را به دشنام و ناسزا آلوده نمی کرد و ...

(ج) خاطره نویسی. یکی از انواع نوشته های پرجاذبه، شیرین و خواندنی، خاطرات و یادداشتهای روزانه (حسب حال) است. یادداشت روزانه و خاطره نویسی علاوه بر ثبت و ضبط رویدادهای زندگی نوعی تمرین و ممارست در نویسندگی به شمار می آید. اگر دانش آموزان عادت کنند با پشتکار و دقت وقایع و حوادث روزانه و خاطرات تلخ و شیرین خود را ثبت نمایند، در واقع هم به تمرین نوشتن پرداخته اند و هم بر تجربیات

خود در نوشتن افزوده‌اند.^۱ بنابراین به معلمان کلاسهای چهارم و پنجم توصیه می‌شود دانش‌آموزان را تشویق نمایند که برای خود دفتری تهیه کنند و هر روز خاطرات خود را در آن بنویسند. همچنین در برخی جلسات درس انشا این یادداشتهای را کنترل کرده مشکلات نوشتاری آنان را رفع نمایند. البته معلمان باید به آنان بیاموزند که لازم نیست هر روز مسائل تکراری زندگی مثل بیدار شدن از خواب، نماز خواندن، غذا خوردن، لباس پوشیدن، اتوبوس سوار شدن و ... را بنویسند مگر اینکه در هر یک از این وقایع حادثه‌ای نونهفته باشد و آنان بخواهند به دلیل اهمیت آن حادثه به شرح آن پردازند. همچنین باید به دانش‌آموزان یادآوری کرد که در نوشتن خاطرات خود هیچ نوع محدودیتی به وجود نیاورند؛ آنچه را دیده‌اند، شنیده‌اند، خوانده‌اند، حس کرده‌اند یا به ذهنشان خطور کرده است بر روی کاغذ بیاورند. برخی موضوعاتی که می‌توان در مورد آنها خاطره‌نویسی کرد عبارتند از مسائل کلاس، محتوای یک کتاب، برخورد با آدمها در هنگام رفت و آمد به مدرسه، سفر علمی، یک رویداد ورزشی، گفتگوهای جالب با دوستان، دیدن فیلم تلویزیونی یا سینمایی، اخبار سیاسی، هنری، ورزشی روز، وصف روحيات و طرز برخورد دیگران با مسائل و

یک راه برای نوشتن خاطرات روزانه این است که دانش‌آموز هر روز رئوس حوادث و وقایع و نکات مهمی را که به ذهن می‌آید یادداشت کرده، در پایان روز در یک فرصت مناسب آنها را تنظیم نماید. راه دیگر در تهیه یادداشتهای روزانه این است که دانش‌آموز از «شیوه طرح سؤال» استفاده کند. سؤالاتی از قبیل:

(الف) امروز چه حادثه مهمی برایم رخ داد؟

(ب) با چه کسانی برخورد داشتم؟

(ج) در کلاس هنر چه گذشت؟

(د) چه تجربه تازه‌ای کسب کردم؟

(ه) با چه شخص یا کتاب تازه‌ای آشنا شدم؟

(و) چه سخن، منظره، برخورد و ... برایم جالب بود؟

(د) نامه‌نگاری. همه ما در روابط عاطفی و اجتماعی خود نیاز به نامه نوشتن داریم.

نامه‌نگاری، در واقع از ضروری‌ترین مهارتهای نوشتن فعال است که دانش‌آموزان باید از

همان دوره دبستان با بخشی از آن، یعنی «نامه نگاری شخصی» آشنا شوند. سپس در مقاطع بعدی تحصیلی نامه نگاری اداری را هم بیاموزند. ۱۷۱ مهارت نوشتن و روشها و ...

معلمان درس انشا در کلاس پنجم باید اصول نامه نگاری شخصی را به دانش آموزان بیاموزند. در زیر به برخی از این اصول اشاره می کنیم.

۱. نثر نامه های شخصی باید از طرفی عاری از واژه های دشوار و ادبیانه باشد و از طرف دیگر باید از واژه های عامیانه نیز به دور باشد. همچنان که در نوشتن نامه های شخصی از به کارگیری واژه های پرطمطراقی مثل مستطاب، مرقومه، پرفیض خودداری می شود، از به کارگیری واژه های عامیانه چاکر، عزت زیاد، گرام هم اجتناب باید کرد.

۲. صفت هایی که در نوشتن نامه به کار گرفته می شود باید در خور شخص مخاطب باشد. مثلاً نمی توان نوشت مادر محترم و مدیر عزیز، بلکه باید نوشت مادر مهربان، مدیر محترم، پدر عزیز و معلم گرامی.^۱

۳. در نوشتن نامه باید هدف خاصی دنبال شود، مثل رساندن خبر جدیدی به یک دوست، دعوت به یک مهمانی یا جشن، درخواست ارسال یک کتاب یا چیزی دیگر و ... با هدفمندی نامه، نگارش آن نیز آسان می شود و دانش آموزان از پراکنده نویسی نجات می یابند.

۴. در نوشتن نامه باید همه قواعد املائی، رسم الخطی و اصول نشانه گذاری مورد پذیرش جامعه فارسی زبان رعایت شود.

۵. در نوشتن نامه بهتر است از خط نستعلیق تحریری (روزنامه ای) استفاده شود و از شکسته نویسی خودداری گردد، چرا که شکسته نویسی ممکن است درک مطلب و پیام نامه را دشوار سازد.

۶. در نوشتن نامه های دوستانه ذکر تاریخ، نام و نشانی نویسنده کاملاً ضروری است.

۷. به دانش آموزان آموخته شود که قواعد نوشتن نشانی در پشت و روی پاکت و جای تمبر را رعایت نمایند.

۵) تبدیل گفتار به نوشتار. در فصل چهارم به تعامل مهارت های چهارگانه زبان (صحبت کردن، گوش دادن، خواندن و نوشتن) در بهبود فعالیت های تدریس و یادگیری اشاره کردیم. در درس انشا می توان از ارتباط زبان شفاهی و مکتوب بخوبی استفاده

کرد. دانش آموزان دبستان به طور طبیعی رشد زبانی خود را طی کرده اند و در ساعات متمادی ای از روز از زبان گفتاری استفاده می نمایند. بنابراین از ذخیره واژگانی و اطلاعات و تجربیات زبانی نسبتاً خوبی برخوردارند. معلمان در درس انشا می توانند از این توانایی زبان گفتاری آنان برای تقویت زبان نوشتاری شان استفاده کنند. دانش آموزان با این نوع تمرین با تفاوت های زبان گفتاری و نوشتاری نیز آشنا می شوند و بدین ترتیب کوشش خواهند کرد هنگام نوشتار از ویژگی های زبان مکتوب استفاده کنند. معلم می تواند با کمک دانش آموزان ترتیبی اتخاذ کند که قطعه ای از زبان گفتاری در کلاس مطرح شود و پس از نوشتن آن روی تابلو از دانش آموزان بخواهد، متن گفتاری را به متن نوشتاری تبدیل کنند. البته این تمرین را باید از سطح جمله شروع کرد و سپس به متن رسید.^۱ مثال:

- داداشم واسه تولد مامانمون یه کیف خرید، منم واسش یه کتاب خریدم.
- برادرم برای تولد مادرمان یک کیف خرید، من هم برای او یک کتاب خریدم.
داداش ← برادر، واسه ← برای، مامان ← مادر، یه ← یک، واسش ← برای او، منم ←

من هم.

- پس پریروز رفته بودم نونوایی نون بخرم. دیدم خیلی شلوغ پلوغه. یواشکی خودم و چپوندم اون اولای صف و داد زدم: آقا شاطر! یه کم زودتر! سه ساعته که وایسادیم. مرد بارونی پوشی که بغل من بود نیکاه بدی به من کرد و گفت: بچه! از حالا داری فوت و فن حقه بازی را یاد می گیری! ...

- سه روز پیش رفته بودم نانوائی تا نان بخرم. دیدم که خیلی شلوغ است. آهسته آهسته خودم را رساندم به اول صف و داد زدم: آقا شاطر، یک کم زودتر، سه ساعت است که منتظریم. مردی که بارانی ای به تن داشت و کنار من ایستاده بود نگاه خشمگینی به من کرد و گفت: بچه جان، تو از حالا داری راه و رسم کلک و حقه بازی را یاد می گیری! ...

پس پریروز ← سه روز پیش، نونوایی ← نانوائی، نون ← نان، شلوغ پلوغ ← شلوغ، یواشکی ← آهسته، چپوندم ← رسوندم، آق شاطر ← آقا شاطر، یه کم ← یک کم، وایسادیم ← منتظریم، بغل ← کنار، نیکاه ← نگاه، فوت و فن ← راه و رسم.

۱. تفاوت های زبان گفتاری و نوشتاری فارسی در همه سطوح آوایی، صرفی، نحوی و واژگانی وجود دارد که در این کتاب مجالی برای طرح آنها نیست.